

Några anteckningar om Tungelsta by i Västerhaninge socken

Av Gustaf Jacobsson i Vadet 1970

Storgården Tungelsta på 1890-talet
Vvkort ur Gillets arkiv

Tungelsta by torde, att döma av de fornlämningar som funnits, haft innevånare sedan många århundraden tillbaka.

Där fanns ett stort gravfält med många låga kullar, en del med runda eller triangelformade stensättningar och en stor mängd bautastenar samt en så kallad domarring med 12 stenar resta i en stor cirkel. Den fanns till en del kvar i slutet av 1800-talet, men är nu genom odling och bebyggelse borta. Vid plöjning har påträffats gamla brandhårdar.

I en gammal husgrund hittades övre hälften av en runsten med en runrad och en tupp i mitten samt en liten bit av en annan sten.

Under 1800- och 1900-talen har bönderna i byn till stor del varit välbärgade och en del ägde förutom fastigheten även kapital, men byggnaderna har i allmänhet varit dåliga. I slutet av 1800-talet fanns något enstaka f.d. boningshus med torvtak och blyinfattade fönster kvar.

Den odlade jorden fanns på fastmarken runt om byn. Dessutom fanns ängsmark och mosse samt rätt bra skog. Bönderna avverkade till husbehov och avsalu, en del av skogen upparbetades till ved, kol, bjälkar och spärrar,

som transporterades till Stockholm och såldes till husägare, byggmästare med flera för att få pengar till skatter och övriga utgifter.

Djurbesättningarna bestod av hästar, nötboskap, får, svin och fjäderfå. Avkastningen användes till stor del i det egna hushållet. Foder till djuren erhöles från ängsslåttern och om sommaren bete i hagar och skog. Till skodon och kläder hade man eget material såsom hudar, skinn, ull och lin som till största delen bearbetades hemma. Skraddare och skomakare anlätades när så erfordrades.

När laga skiftet på 1800-talet hade övergått byn, började diknings- och odlingsarbetet få bättre fart. Hö och fodersädsodlingen ökade och utvecklingen fortskred genom att bönderna blivit yrkeskunnigare och användningen av maskiner större, vilket medverkade till att bättre ekonomiska resultat kunde uppnås.

Byggnadsbeståndet förnyades och större modernare byggnader uppfördes. När Stockholms folkmängd ökade blev det lättare för bönderna att där avsätta sina produkter.

Transporterna gick per landsväg tills järnvägen år 1901 blev färdig och övertog en del av dessa, men samtidigt minskade böndernas försäljning av produkter i bondkvarteren och på salutorgen, där parti- och minuthandlare övertog det mesta av affärerna.

När olika slag av maskiner kommit till användning i jordbruket minskade den mänskliga arbetskraften och även jordbruksenheternas antal blev mindre som en följd av höga arbetspriser samt genom sammanläggningar och sidoarrenden. År 1930 fanns i Tungelsta by tio stycken aktiva bönder, men år 1970 hade deras antal minskat till tre stycken och endast en av dem höll en mindre djurbesättning.

Omkring 1850 blev en bonde från Tungelsta mördad, när han var på väg hem från Stockholm, det sades att när han anträffades vid skjutsen, var denna inkörd på en sidoväg och att han blivit ihjälstucken med sina egna liar, som han den dagen köpt i Stockholm. Mördaren förblev okänd.

Så kallade backstugor fanns på byns område, såsom Långbrovret, Tungelstamalm, Asplund, Stenvreten, Västervreten, Västerhagen, Kärrhagen och Vretalund. Dessa tillkom genom att bonden sålde ett stycke odlingsbar skogsmark till en f.d. dräng eller lösarbetare på dennes livstid eller 50 år mot en mindre penningssumma och några årliga dagsverken vid skördetiden.

Köparen fick i allmänhet taga virke från skogen till byggnad och stängsel samt sämre skog till bränsle, dessutom bete för en ko på skogen. Vid besittningstidens slut skulle byggnaderna utan kostnad tillfalla jordägaren. Dessa lägenhetsägare försörjde sig genom byggnads-, diknings-, odlings- och skogsarbete samt som tillfällig hjälp hos bönderna.

Samtidigt som laga skiftet i byn var avslutat blev det bättre tillgång på arbete inom andra näringar för lägenhetsägarna. När den avtalade tiden för besittningsrätten var slut försvann backstugorna, nu finns endast lämningarna av husgrunder kvar

Det inträffade en gång att en sådan lägenhetsägare spårlöst försvann utan att någon senare fick kännedom om på vilket sätt han hade kommit bort.

En del av de yngre innevånarna i Tungelsta hade på grund av sitt vilda uppträdande för bortåt 150 år sedan ett dåligt anseende, och långt utanför socknen kallades de för »Tungelsta vargar».

När bönderna från Sorunda, Ösmo, Västerhaninge och Österhaninge skulle till Stockholm för att omsätta sina produkter i penningar var det ett rörligt liv på vägarna. Flera hållställen fanns utefter vägarna, där de kunde vila vid dessa resor.

Sorunda- och Ösmoborna som åkt hemifrån på dagen, höll vid Jordbro, där de vilade på kvällen och en del av natten samt åt sin medhavda matsäck. Kaffe och öl fanns att köpa där, men ej mat. Väster- och Österhaningeborna höll i allmänhet en stund vid Länna gästgivargård, där även förtäring fanns att tillgå för dem som så önskade

Med ett så stort antal vägfarande blev det oenighet med slagsmål som följd, varvid en man en gång blev dödad. Flera förolyckades vid dikeskörningar, och efter 1901 dödades även några av tåget vid järnvägsövergångarna. De största missförhållandena uppkom de vintrar, då Stockholms hamn var stängd av is, och båtarna lossade sin last vid iskanten utanför Dalarö. Varorna transporterades sedan landsvägen till Stockholm av Österhaninges bönder och Stockholms åkare, och när dessa foror med flera hundra hästar

kom ut på den smala och dåliga vägen var det inte alltid så fridfullt. Det är förvånansvärt att inte flera dikes- och dödskörningar inträffade på de smala vägar som då fanns.

Några lampor användes sällan, men körkarlarna gick ibland om nätterna vid sidan av sina lass för att lättare hitta vägen. För Västerhaninges del räknades i allmänhet tre mil till Stockholm och bönderna fick köra hemifrån omkring midnatt, dock delvis beroende på väglaget, för att hinna fram till Stockholm på morgonen.

Vadet i Tungelsta inför rivningen 1987, Bild: Gillet

Både dragare och folk fick fara illa, i synnerhet vid dåligt väder, ty regnkläder användes mycket sällan av allmogen.

En del bönder höll vid Olanders hökarbod vid Götgatan, och där

hölls en gång vad med en bonde från Tungelsta att om han kunde äta upp 5 marker salt sill tagna direkt ur tunnan med blott yttersta ändan av huvudena borttagna skulle han få en laxhalva. Han klarade vadet men törsten blev mycket svår efteråt.

Bönderna levde i allmänhet mycket sparsamt, i huvudsak på egna produkter, ty de inköp som erfordrades till hushållen var mycket begränsade på grund av rådande penningbrist, men vid de större högtiderna samt vid bröllop och begravningar var det dock litet extra festligt.

Ovanstående anteckningar har gjorts för att kommande generationer skall kunna få en inblick i hur förhållandena var hos bönderna i Tungelsta by under de senaste århundradena.

Denna artikel har tidigare publicerats i Haningebygden 1972 (Nr 9, maj) Författaren var då 90 år.